

Ivan Filipović

Hrvatski državni arhiv

Marulićev trg 21

Zagreb

O RESTITUCIJI I SUKCESIJI ARHIVSKOGA GRADIVA DUBROVAČKE PROVENIJENCIJE U KONTEKSTU RAZVOJA MEĐUNARODNOG I EUROPSKOG PRAVA

UDK 930.25:[347.23:341.24(4)

930.25(497.584)

930.25(497.584):[347.23:342.24

Izvorni znanstveni rad

U dva navrta, 1818. i 1833. iz Dubrovačkoga je arhiva u bečki Kućni, dvorski i državni arhiv prenesen velik broj tzv. latinskih, ćirilskih i turskih isprava, te nešto orijentalnih rukopisnih i tiskanih knjiga, kasnije predanih Dvorskoj knjižnici. Nakon 1918. godine isprave su predane Kraljevini SHS i završile u Beogradu, od kuda su 1941. vraćene natrag u Beč, da bi poslije Drugog svjetskog rata u nekoliko navrata bile restituirane u Dubrovnik. Nedavan pronalazak u Salzburgu jedne od tih 1818. u Beč prenesenih isprava bio je povodom za razmišljanje o možebitnom pokretanju postupka za njezin povrat. Međutim, razvoj međunarodnog prava u vezi s povratom kulturnih dobara u zemlje njihova podrijetla samo je učvrstio položaj tradicionalnih imatelja, tj. nekadašnjih kolonijalnih metropola. UNESCO-va konvencija iz 1970. nije omogućila povrat tijekom povijesti prenesenih kulturnih dobara, ali je zato stvorila okvir za restituciju nezakonito iznesenih kulturnih predmeta nakon njezina stupanja na snagu. Slično je rješenje usvojeno i unutar Europske unije, u čijim državama članicama postoji obveza povrata „nacionalnog blaga“ nezakonito iznesenog nakon 1. siječnja 1993. godine. Međunarodna zajednica nije stvorila norme za sukcesiju država u pogledu arhivskoga gradiva unatoč brojnim povijesnim izvorima međunarodnog prava i golemom trudu uloženom u Bečku konvenciju o sukcesiji država u vezi s državnim imovinom, arhivima i dugovima iz 1983. godine. No, ipak je poslužila kao predložak za Aneks D „Arhivi“ Sporazuma o pitanjima sukcesije bivše Jugoslavije iz 2001. godine. Tako se pokazalo kako samo izvanredne povijesne okolnosti poput raspada Austro-Ugarske predstavljaju priliku za rješavanje povijesnih kulturnih reivindikacija. U

takvim prilikama sklopljeni jugoslavensko-austrijski Arhivski sporazum iz 1923. nije doduše omogućio predaju svakog dokumenta dubrovačke provenijencije, ali su zauzvrat predani mnogi drugi povijesni spisi o dubrovačkom području, iako su izvorno bili austrijske provenijencije.

Ključne riječi: restitucija, sukcesija, kulturna dobra, međunarodno pravo, europsko pravo, zemlje sljednice, Bečka konvencija, Aneks D

Od Dubrovnika preko Beča do Beograda i natrag: Odiseja dubrovačkih isprava 1818.–1951.

Uzak krug arhivskih stručnjaka sa zanimanjem je primio vijest o nedavnom pronalasku isprave pape Klementa III. u Arhivu salzburške nadbiskupije, izdane u Lateranu 25. studenoga 1189. godine, kojom je papa dubrovačkomu knezu i plemstvu preporučio da dostojno prime novoimenovanog nadbiskupa Bernarda, a koja je nekoć bila dijelom dragocjenog fonda isprava Državnog arhiva u Dubrovniku.¹

Po prvi puta dubrovački je arhiv pao u ruke stranaca 1808. godine, nakon što se francuski maršal Marmont, *duc de Raguse*, vratio u Dubrovnik kako bi ondje obavio nadzor, a zbog zatečenih prilika i „uništio vladu“, tj. dokrajčio drevnu Republiku.² Tom prilikom uzeo je u posjed i arhiv s Kneževim dvorom.³ Taj posao izvršilo je posebno povjerenstvo te o tome sačinilo zapisnik od 31. siječnja 1808. godine.⁴ Arhivsko gradivo Dubrovačkog arhiva propadalo je i ranije zbog lošeg smještaja,⁵ što se nastavilo i u vrijeme francuske okupacije. Prilikom preseljenja Turske kancelarije propale su čitave serije osmanskih isprava.⁶ Uopće, arhiv je dospio u takav nered da se u njem više nitko nije mogao snaći.⁷

¹ Perović, Z. Arhivi i politika: U potrazi za jednom izgubljenom dubrovačkom ovčicom. U: *Arhivi i politika / 4. kongres [hrvatskih arhivista]*, 22.–25. listopada 2013., Opatija. Zagreb: Hrvatsko arhivističko društvo, 2014, str. 39–43. Digitalna preslika isprave objelodanjena je na portalu Monasterium.Net, URL: <http://monasterium.net/mom/AT-AES/Urkunden/2109/charter> (01.05.2016.)

² „[...] les circonstances m'obligèrent de changer l'ordre établi dans ce pays et d'en détruire le gouvernement.“ Wiesse de Marmont, A.-F.-L. *Mémoires du maréchal Marmont duc de Raguse de 1792 à 1841 imprimés sur le manuscrit original de l'auteur. Tome troisième*. Pariz, 1857, str. 112.

³ *Isto*, str. 119.

⁴ „Procès verbal d'apposition des scellés et gardes aux archives, caisses, magasins et établissement public à Raguse par suite de la dissolution [du] Gouvernement de la République.“ Čosić, St. Prinos poznavanju tajništva i arhiva Dubrovačke Republike. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 37(1994), str. 136–145.

⁵ *Isto*, str. 136.

⁶ Miović, V.; Selmani, N. Turska kancelarija i Acta Turcarum od vremena Dubrovačke Republike do danas. *Analiza Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* (Dubrovnik). 45(2007), str. 253–254.

⁷ Stulli, B. Dva pokušaja inventarizacije Dubrovačkog arhiva početkom 19. stoljeća. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 11–12(1969), str. 221.

Dubrovnik, od 1814. pod austrijskom upravom, nastavio je bilježiti daljnje gubitke arhivskoga gradiva. Prvo je prema povjerenoj mu baštini neodgovoran okružni poglavar barun Locella puštao svoje prijatelje u Arhiv i dopuštao im da po volji i ukusu odnose dokumente iz fonda Turske kancelarije,⁸ da bi u noći s 5. na 6. svibnja 1817. Knežev dvor, u kojem je bio smješten arhiv, pogodio požar. Razmjer štete na gradivu uopće nije poznat, ali je nemili događaj kasnije poslužio kako bi se prikrla krađa više dragocjenih srednjovjekovnih isprava iz Dubrovačkog arhiva.

Istom po požaru promptno je reagirao državni kancelar knez Metternich i već 31. svibnja 1817. naredio da se u njemu izravno podređeni bečki c. kr. Tajni kućni, dvorski i državni arhiv (k. k. Geheimes Haus-, Hof- und Staatsarchiv) prenesu najvažnije isprave državno-pravne naravi, odabrane na temelju popisa kojeg je 1. ožujka 1817. završio Luka Ćurlića,⁹ tridesetogodišnji Dubrovčanin, osiromašen u pomorskom poslovanju, koji je spas od neimaštine potražio u državnoj službi.¹⁰ Tako je dio fonda latinskih isprava, nakon požurnice, u veljači 1818. godine premješten u bečki Državni arhiv.¹¹ Konačno, nakon proteka dosta vremena, u Beču su se ponovno sjetili dubrovačkog arhivskog blaga, pa je 1830. godine naređen premještaj i ostalih latinskih, turskih i ćirilskih isprava, kao i 38 rukopisnih i 16 tiskanih orijentalnih knjiga iz Dubrovnika.¹²

Nisu međutim tijekom tih transfera premještene ni približno sve dubrovačke tzv. turske i ćirilске isprave. Tako je Ćiro Truhelka u jesen 1910. u Dubrovačkom arhivu „gutao onaj stogodišnji prah, koji se slegao megju pojedine listove onih smotaka papira“, tj. 250 svežnjeva turskih i ćirilskih isprava, premještenih iz Divozne u „jednu malu sobicu“ u arhivu, „koje još niko nije ni pregledao ni uredio“.¹³ Još u listopadu 1930. godine njemački orijentalist Friedrich Giese istraživao je u Dubrovačkom arhivu i ondje nabrojao 3.204 komada nikada arhivistički obrađenih isprava (među njima nešto talijanskih i jednu marokansku), a zatekao je i još neotvorenih pisama. Kada je njima pridodao i ostale u Arhivu pohranjene i djelomično sredene turske isprave, procijenio je njihov broj na oko pet tisuća.¹⁴

⁸ Miović, V., Selmani, N., *nav. dj.*, str. 256

⁹ Čremošnik, G. Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka. *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu* (Sarajevo). N. s., 3(1948), str. 105; Stulli, B., *nav. dj.*, str. 222.

¹⁰ Stulli, B., *nav. dj.*, str. 221.

¹¹ Stulli, B., *nav. dj.*, str. 225.

¹² Čremošnik, G., *nav. dj.*, str. 105

¹³ Truhelka, Ć. Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo). 23(1911), str. 2.

¹⁴ Giese, F. Die osmanisch-türkischen Urkunden im Archive des Rektorenpalastes in Dubrovnik (Ragusa). U: Theodor Menzel (ur.), *Festschrift Georg Jacob zum siebzigsten Geburtstag 26. Mai 1932 gewidmet von Freunden und Schülern*. Leipzig, 1932, str. 42–44.

Godinu dana nakon što je dakle bio naložen drugi premještaj dubrovačkih isprava u Beč počelo je u Dubrovniku popisivanje i prepisivanje najvažnijih dokumenata. Tromost kojom se obavljao taj posao Vesna Miović pripisuje otporu Dubrovčana spram austrijskih vlasti.¹⁵ U okviru tog arhivističkog sređivanja i obrade fonda isprava došlo je i do krađe više srednjovjekovnih isprava neprocjenjive vrijednosti.

Spomenuli smo kako je požar Kneževog dvora 1817. godine kasnije iskorišten za prikrivanje otuđenja dokumenata iz Dubrovačkoga arhiva. Nakon tog nemilog događaja dvije srednjovjekovne isprave navodno su slučajno dospjele u posjed tamošnjeg ruskog vicekonzula Jeremije Gagića.¹⁶ On se u svojem pismu od 28. travnja 1832. *sub sigillo amicitiae et taciturnitatis* povjerio Pavlu Jozefu Šafaříku i opisao način na koji je tobože došao u posjed dvaju dokumenata, glasovite isprave bana Kulina, izdane 29. kolovoza 1189. godine i priznanice hercega Vladislava, izdane 1480. godine. Doslovce on piše: „Послѣ пожара разносили су дутъанчіе матеріалисти остатке изгорѣлій папира и завіяли у оне робу, кою продаю, и такоымъ ъ начиномъ дошла су мени у руке ова два документа.“¹⁷ Na koji su način dubrovačke isprave kasnije dospjele u Rusku akademiju znanosti u Sankt Peterburgu nije poznato, ali one su se već 1848. godine našle u njezinu arhivu.¹⁸ Zanimljivo je međutim da se još jedna dragocjena srednjovjekovna isprava dubrovačke provenijencije nalazi u toj akademiji, ona bugarskog cara Ivana Asena II. (+1242.) izdana 1230. godine Dubrovčanima. Ona je u Bugarskoj poznata kao „Dubrovačka isprava“ (*Дубровнишка грамота*) i za povijest bugarskog jezika ima važnost sličnu onoj koju u Bosni i Hercegovini pridaju ispravi bana Kulina.¹⁹

Čremošnik je međutim uvjerljivo utvrdio kako se baš sanktpeterburški primjerak isprave bana Kulina još 1830.–1832. morao nalaziti u Dubrovačkom arhivu,²⁰ a da je Gagić u posjed isprave bugarskog cara Ivana Asena II. (za koju se vezuje ista ta priča da je tobože nađena u Dubrovniku navodno iste te 1817. godine) mogao doći najranije travnja 1832. godine,²¹ kada je, ne mogavši suspregnuti uzbuđenje zbog svoje nedavne akvizicije, nestrpljivo izvijestio Šafaříku, a izgovarao

¹⁵ Miović, V.; Selmani, N., *nav. dj.*, str. 258.

¹⁶ Jeremija Gagić (1783.–1859.) bio je najprije trgovac u Zemunu, koji se 1807. priključio Prvom srpskomu ustanku, a 1812. stupio je u službu Rusije. Od 1815. do 1856. bio je raspoređen u Ruskom konzulatu u Dubrovniku. Čorović, V. Gagić, Jeremija. U: Stanojević, St. (ur.), *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka : I. Knjiga A-H*. Zagreb, [1925], str. 704.

¹⁷ Jireček, J. Jedan list Vuka Stef. Karadžića i devet listova Jeremije Gagića* pokojnom P. J. Šafaříku. *Starine* (Zagreb). 14(1882), str. 199.

¹⁸ Čremošnik, G., *nav. dj.*, str. 107.

¹⁹ Digitalna preslika isprave i predmetna literatura objelodanjeni su na portalu Monasterium.Net, URL: http://monasterium.net/mom/MedDocBulgEmp/1230-03-09_tpq_Ioan_Asen_II/charter?_lang=deu (01.05.2016.)

²⁰ Čremošnik, G., *nav. dj.*, str. 106

²¹ *Isto*, str. 107.

se požarom iz 1817. godine. Konačno, i sâm je tom prilikom priznao: „Сли ово приобрѣтеніе законо, или не? [...] я нисам радъ, да се ово пита [...]“.²²

Gagićevo pismo Šafáriku nevjerodostojno je na dva mjesta: isprave su se još 1832. morale nalaziti u Arhivu, tj. do njih nikako nije mogao doći 1817. tobožnjom kupovinom u njih umotanih proizvoda od dubrovačkih piljara, a osim toga on navodi ispravu bana Kulina i priznanicu hercega Vladislava, dočim je u Sankt Peterburg dospjela još i isprava bugarskog cara Ivana Asena II. zvana „Dubrovačka isprava“. Gotovo da ne može biti sumnje kako je te srednjovjekovne dokumente u Rusiju poslao Gagić, a na koji je način do njih bio došao nikada nećemo s punim pouzdanjem doznati. Kako je, dakle, između mnoštva ćiriličnih isprava mogao pronaći i odabrati za slavensku filologiju, što tih desetljeća počinje stasati, tako zanimljive i dragocjene spomenike?

Na molbu dubrovačkih vlasti Beč je odobrio da se najznačajnije isprave prije otpremanja prepisu, a taj posao prepisivanja povjeren je učitelju srpske škole u Dubrovniku, Đorđu Nikolajeviću,²³ bosanskomu pravoslavnomu svećeniku i kasnijemu metropolitu, kojemu su austrijske vlasti dopustile da se povuče na istraživački rad u Dubrovački arhiv. Nakon što je očito izvršio odabir najznačajnijih povijesnih dokumenata te u dva primjerka prepisao 174 isprave (i to pod nadzorom, jedan primjerak za dubrovačke vlasti, a drugi za sebe), fond isprava konačno je u svibnju 1833. godine premješten u Tajni kućni, dvorski i državni arhiv, kamo su prethodno 1818. bile prenesene latinske isprave Dubrovačkog arhiva.²⁴

Najizvjesnije je dakle kako je Nikolajević tijekom prepisivanja otuđivao najvrjednije i najzanimljivije isprave. Najmanje tri bio je predao Gagiću, koji ih je kasnije poslao u Rusiju. Čremošnik je međutim identificirao još srednjovjekovnih dokumenata, što ih je Nikolajević bio ukrao u Dubrovačkom arhivu: isprave bana Ninoslava iz 1249. i kralja Tvrtka od oko 1385. dospjele su najprije u posjed Srpskog učenog društva, a kasnije beogradske Narodne biblioteke. Isprava Uroša I. iz 1254. završila je navodno u posjedu kneza Jevrema Obrenovića, a Nikolajević je za sebe zadržao isprave župana Radoslava iz 1254. i Uroša I. iz 1265. godine.²⁵ Nije nam poznato jesu li sačuvane i gdje su pohranjene. Isto nam tako nije poznato kada je i na koji je način isprava pape Klementa III. od 25. studenoga 1189. završila u arhivu Nadbiskupije salzburške.

Raspadom Austro-Ugarske 1918. i sazivanjem Mirovne konferencije u Parizu 1919.–1920. ukazala se prilika i za raščišćavanje povijesnih računa ne-njemačkih i ne-mađarskih naroda bivše Monarhije sa svojim nekadašnjim metropolama,

²² *Isto*, str. 18.

²³ Grujić, R., Nikolajević, Georgije, U: Stanojević, St. (ur.), *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka : III. Knjiga N-R*. Zagreb, [1928], str. 93–94.

²⁴ Čremošnik, *nav. dj.*, str. 105–106.

²⁵ *Isto*, str. 107.

Bečom i Budimpeštom. Prvih mjeseci nova se i krhka njemačka Austrija našla pod silnim pritiscima zemalja sljednica Monarhije, pa i po pitanju kulturnih dobara: već u studenom 1919. naoružana grupa južnoslavenskih zemljaka otela je u Beču arhiv i namještaj Bosansko-hercegovačkog odjela c. i kr. Zajedničkog ministarstva financija, dok su pripadnici Talijanske vojne misije upadali u bečke kulturno-povijesne zavode, proizvoljno utvrđujući „talijansku“ provenijenciju kulturnih dobara, što su ih potom odnosili u Italiju. U takvoj su atmosferi počeli mirovni pregovori u pariškom predgrađu Saint-Germain-en-Laye, zaključeni Mirovnim sporazumom od 10. rujna 1919. godine.

Međutim, već i prije njegove ratifikacije Austrija i Kraljevina SHS sklopile su „Zajedničko očitovanje“ od 5. i 15. travnja 1920. godine. Točkom 2. tog arhivskog sporazuma austrijska je Vlada izrazila spremnost predati Vladi Kraljevine SHS između ostalog i arhive Dubrovačke Republike.²⁶ To je bilo učinjeno već 1. travnja, kada je sastavljen zapisnik, što su ga potpisali Ivan Bojničić i Jovan Radonić za jugoslavensku, te Otto Stowasser za austrijsku stranu, uz napomenu da su sve u popisu navedene latinske isprave preuzeli predstavnici Države SHS, s izuzetkom isprave od 21. srpnja 1471. (pod br. 30 Popisa).²⁷ Taj Popis dostupan nam je iz kasnijeg njegova prijepisa sačinjenog prilikom restitucije isprava nakon Drugog svjetskog rata. Naime, 1920. godine dubrovačke isprave nisu bile vraćene u Dubrovnik, nego su bile predane u pohranu Srpskoj kraljevskoj akademiji u Beogradu, današnjoj SANU, da bi nakon sloma Kraljevine Jugoslavije bile poslane natrag u bečki arhiv.²⁸ Konačno, nakon Drugog svjetskog rata u više su navrata restituirane Jugoslaviji i vraćene ondje gdje i pripadaju, u Državni arhiv u Dubrovniku.

Restitucija najvećeg dijela fonda obavljena je već 1946., a naknadno pronađenih dokumenata 1948. i 1951. godine, kako svjedoče dostupni nam preslici popisa i zapisnika iz „arhiva restitucione delegacije“, tj. Restitucijske delegacije pri Jugoslavenskoj vojnoj misiji u Beču.²⁹ Arhivist Kućnog, dvorskog i državnog arhiva Robert Schwanke, koji je sudjelovao u odnošenju arhivskoga gradiva iz Beograda 1941., počeo je u veljači 1946. pripremati gradivo za restituciju. Dubrovačkim ispravama posvećeno je vrlo malo vremena, s obzirom na to da je trebalo pripremiti restituciju daleko opsežnijega gradiva srbijanskih ministarstava (i tom prilikom izbrisati s dokumenata sve tragove arhivističke obrade gradiva srbijanske provenijencije u Beču). Na turskim ispravama radila su četiri službenika tjedan dana, dok je za latinske i ćirilске isprave bilo previđeno tek dva do tri dana.³⁰ Prilikom sredi-

²⁶ Nagy, J. Arhivski ugovori. *Vjesnik Kr. Državnog arkiva u Zagrebu* (Zagreb). 2(1926.), str. 85–86.

²⁷ Popisi ćirilskih i turskih isprava iz 1920. nisu nam poznati.

²⁸ Popis isprava prenesenih iz Beograda u Beč 1941. poznat je iz prijepisa sačuvanog uz prilog spisu D.A. 799/47. V.: Miović, V.; Selmani, N., *nav. dj.*, str. 272.

²⁹ Hrvatski državni arhiv, Dokumentacija o restituciji arhivskoga gradiva, kutija 10, Indeks originalnih primopredajnih zapisnika i spiskova o restituciji 1946–1951 iz arhiva restitucione delegacije (fotokopija).

³⁰ Schwanke, R. 1. Bericht über die Ordnungsarbeit an den serbischen Archivalien. 1. u. 2. Arbeitswoche. U: Jovanović-Marambo, V., *Потрага за украденом историјом : Извештај о пљачки српских*

vanja potonjih čitava jedna ladica za isprave (*Urkundenlade*) s oko 50 dokumenata nije mogla biti pronađena, što je pripisano zaštitnim mjerama tijekom rata (transport i fotokopiranje).³¹

Prvu primopredaju izvršili su 8. listopada 1946. Jakob Seidl za Kućni, dvorski i državni arhiv te Vlatka Culek za Jugoslavensku vojnu misiju. Tom prilikom sastavljena su četiri popisa koji su bili sastavni dio primopredajnog zapisnika.

Prvi popis obuhvaća ćirilske isprave, a na njegovu kraju nalazi se popis četiri nedostajuće isprave (za jednu se nije moglo sa sigurnosti utvrditi je li uopće bila predana 1920. godine, dvije su isprave nedostajale još 1920., a nisu bile pronađene ni 1946. godine, a jedna je bila predana 1920. godine, ali 1946. nije mogla biti pronađena).³² Drugi popis predstavlja već navedeni prijepis primopredajnog zapisnika iz 1920. (latinske isprave), ali sadržava bilješku da je spomenuta isprava pod br. 30 popisa (za koju je 1920. bilo utvrđeno da je nedostajala) ipak pronađena među ispravama prenesenima 1941. iz Beograda u Beč.³³ Treći popis obuhvaća 16 isprava (22 pojedinačna komada) koje su bile restituirane 1920. godine, ali 1946. nisu mogle biti pronađene. Prilikom primopredaje pronađene su međutim dvije isprave s tog popisa, kao i još po jedan primjerak triju isprava. Na kraju dokumenta nalazi se popis pet pronađenih i predanih isprava. Nedostajalo je dakle 17 komada.³⁴ Slijedi popis turskih isprava, koje uopće nisu opisane, nego označene rednim brojem, „bečkim brojem“ pomoću kojega mogu biti identificirane, a naveden je i broj komada te pokoja napomena o jeziku i pismu, kao i jedinicama koje su nedostajale. Za 25 komada utvrđeno je da su nedostajali.³⁵

Nakon te prve velike restitucije dubrovačkih isprava uslijedile su još tri naknadne. Prvo je 6. siječnja 1948. u „jednoj kaseti za isprave“ (*Urkundenkassette*) Kućnog, dvorskog i državnog arhiva pronađeno 39 turskih isprava, odnosno 40 dokumenata, koji su već 16. siječnja 1948. godine predani.³⁶ Time je na osnovi pomagala *Ragusaner Urkunden in türkischer Sprache XIV B* u cijelosti restituiran fond turskih isprava, kako stoji u primopredajnom zapisniku, što su ga potpisali predstavnici Austrijskog državnog arhiva i Restitucijske delegacije pri Jugoslaven-

историјских докумената у Другом светском рату и настојањима да се врате у Србију. Beograd, 2010, str. 444–445.

³¹ Schwanke, R. 2. Bericht über die Ordnungsarbeit an den serbischen Archivbeständen. 3. u. 4. Arbeitswoche. U: Jovanović-Marambo, V., *nav. dj.*, str. 448–450.

³² Verzeichnis der Urkunden des älteren Ragusaner Archivs : I. Cirilische Urkunden, fol. 1–19.

³³ Verzeichnis der Urkunden des älteren Ragusaner Archivs : II. Lateinische Urkunden, fol. 1–25.

³⁴ Verzeichnis : nach dem Repertorium XIV A – „Ragusanesches Archivs-Repertorium“ (Urkunden in lateinischer Sprache) wurden folgende Urkunden ebenfalls 1920-1. IV. an die Vertreter des SHS Staates ausgeliefert, befinden sich aber heute nicht mehr unter den von Dr. Schwanke für die neue Auslieferung vorbereiteten Urkunden, fol. 26–27.

³⁵ Türkische Urkunden, fol. 1–27.

³⁶ V. Miović i N. Selmani ustvrdili su da jedan dokument nije bio predan, iako se nalazio na tom popisu predanih. V.: Miović, V.; Selmani, N., *nav. dj.*, str. 274.

skom predstavništvu u Beču. Zatim su 31. kolovoza 1948. iz istog arhiva Tatjani Žuržul, izaslanici jugoslavenskog Ministarstva vanjskih poslova za restituciju arhivskog gradiva predane razne arhivalije jugoslavenske provenijencije, a među njima i 17 dubrovačkih isprava, koje nisu pobliže opisane. Možda se radilo o onih 17 dokumenata s popisa nedostajućih latinskih isprava s trećeg popisa iz 1946. godine. Konačno, 2. studenoga 1951. Austrijski državni arhiv predao je Restitucijskoj delegaciji pri Jugoslavenskom poslanstvu u Beču naknadno pronađene tri dubrovačke isprave, među njima i jedan primjerak isprave bana Kulina.³⁷ V. Miović i N. Selmani, usporedbom njima dostupnih prijepisa popisa dokumenata premještenih iz Beča u Beograd 1920. i popisa dokumenata odnesenih iz Beograda natrag u Beč 1941., došli su do zaključka kako nedostaju dvije ćirilске isprave, da je latinskih „evidentno manje“ te da bi ih najvjerojatnije trebalo tražiti u Beogradu, kao i pet turskih te još i tri arapske, za koje smatraju da „još nisu vraćene iz Beograda“.³⁸ Slijedom navedenoga dade se zaključiti kako su austrijski arhivisti nakon Prvog i nakon Drugog svjetskog rata restituirali sve isprave dubrovačke provenijencije koje su imali u svojim rukama.

Iz primopredajnih zapisnika razvidno je dakle kako isprava pape Klementa III. iz 1189. godine nije restituirana Kraljevini SHS 1920., što znači da je po svojoj prilici iz fonda bila izdvojena prije raspada Monarhije. S obzirom na to da se članak u kojem je priopćena vijest o pronalasku te isprave poziva na neke pravne propise o povratu kulturnih dobara, kako bismo shvatili kompleksan pravni okvir koji regulira takva složena pitanja, u nastavku ćemo u osnovnim crtama prikazati najvažnije odredbe međunarodnog i europskog prava kojima su regulirana pitanja restitucije i sukcesije kulturnih dobara i arhivskoga gradiva.³⁹

Restitucija arhivskoga gradiva u međunarodnom i europskom pravu

Još je Čremošnik 1948. godine, opisujući kako je Gagić došao do isprave bana Kulina, ustvrdio kako „100 godina niko nije pitao za zakonitost njegova posjeda, a danas se o tome može raspravljati samo teoretski“.⁴⁰ Tomu se ni danas nema što dodati, kako u slučaju isprava koje su završile u Sankt Peterburgu, tako i u mnogobrojnim drugim sličnim slučajevima. Pokušaji kodifikacije međunarodnog prava u vezi s premještenim kulturnim dobrima, tako i arhivskim gradivom, donijeli su nekih rezultata. Ipak, brojna povijesna pitanja ostala su vjerojatno zauvijek

³⁷ Drugi je primjerak restituiran 8. listopada 1946., v. Verzeichnis der Urkunden des älteren Ragusaner Archivs : II: Lateinische Urkunden, str. 19.

³⁸ Miović, V.; Selmani, N., *nav. dj.*, str. 276–277.

³⁹ Iako bi za razumijevanje takvih složenih pitanja bilo dobro poznavati i povijesni razvoj međunarodnog prava glede restitucije i sukcesije kulturnih dobara, uključujući i brojne tijekom povijesti sklopljene međudržavne sporazume o arhivskom gradivu, taj dio teksta, kao i onaj o zaštiti kulturnih dobara u ratnim vremenima izostavljen je zbog ograničenog prostora i bit će objavljen drugom prilikom.

⁴⁰ Naime, Gagićevo pismo Šafáriku iz 1832. godine javno je objavio Josef Jireček 1882. godine u XIV. knjizi *Starina*, pa je čitava afera doista dugo vremena svima bila poznata. Čremošnik, G., *nav. dj.*, str. 106.

bez odgovora, dok u pogledu sukcesije državne imovine u međunarodnoj zajednici i struci prevladava nesuglasje.

Od međunarodnih konvencija, koje nalažu brojne obveze u pogledu zaštite kulturnih dobara u mirnodopskim vremenima za ovaj je rad najzanimljivija Konvencija o mjerama zabrane i sprječavanja nedozvoljenog uvoza, izvoza i prijenosa vlasništva kulturnih dobara, prihvaćena na 16. zasjedanju Opće skupštine UNESCO-a u Parizu 1970., koja je na snagu stupila 1972. godine.⁴¹ Poticaj za rješavanje problema nezakonitog prometa kulturnim dobrima prvi su šezdesetih godina 20. stoljeća dali Meksiko i Peru, tada osobito pogođeni nezakonitim izvozom arheoloških iskopina.⁴²

Pojam kulturnih dobara (engl. *cultural property*, franc. *biens culturels*) posebno je definiran, a obuhvaća i arhivsko gradivo: „dobra glede povijesti, uključujući povijest znanosti i tehnologije, te vojnu i socijalnu povijest, te glede života državnika, mislioca, znanstvenika i umjetnika, te događaja od nacionalne važnosti“ (čl. 1.b), „rijetki rukopisi i prvotisci, stare knjige, dokumenti i izdanja od osobitoga interesa (povijesnoga, umjetničkog, znanstvenog, književnog itd.), pojedinačno ili u zbirkama“ (čl. 1.h), te „arhivi, uključujući zvukovne, fotografske i kinematografske“ (čl. 1.j).

Konvencija je izričito ne-retroaktivna, tj. države potpisnice dužne su zaplijeniti i vratiti svako kulturno dobro „uvezeno nakon stupanja na snagu te Konvencije u obje zemlje kojih se tiče“ (čl. 7.ii). Jasno je dakle kako je namjera bila rješavanje recentnih problema, što su bili eskalirali odnošenjima arheoloških iskopina iz zemalja Latinske Amerike. Budući da je Konvencija pokazala stanovite nejasnoće, rimskomu Međunarodnomu institutu za ujednačavanje privatnoga prava (UNIDROIT) povjerena je zadaća njezine dorade. Na taj način nastala je UNIDROIT-ova konvencija o ukradenim ili nezakonito izvezenim kulturnim dobrima od 24. lipnja 1995. godine.⁴³ Ti međunarodni sporazumi ne dopuštaju intervenciju u zatečeni globalni poredak u vezi s kulturnim dobrima premještenim prije stupanja na snagu UNESCO-ove Konvencije.⁴⁴

⁴¹ Hrvatska ju je preuzela sukcesijom međunarodnih sporazuma bivše Jugoslavije (v.: Odluka o objavljivanju mnogostranih međunarodnih ugovora kojih je Republika Hrvatska stranka na temelju notifikacija o sukcesiji. *Narodne novine – Međunarodni ugovori* 12(1993), ali nigdje nije objavila njezin službeni prijevod na hrvatski. Ovdje koristimo vlastiti prijevod izvornog teksta na engleskom s UNESCO-ovih mrežnih stranica. URL: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13039&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (01.05.2016.)

⁴² Engelhardt, S. *Nachrichtenlose Kulturgüter*. Berlin – Boston, 2013, str. 226; O povijesti nastanka Konvencije v. i Ochoa Jimenez, M. J. *Der Schutz materieller Kulturgüter in Lateinamerika : universelles, regionales und nationales Recht*. Göttingen, 2011. (Göttinger Studien zu Cultural Property, Band 3) str. 42–44.

⁴³ Hrvatska ju je ratificirala 2000. godine. V. *Narodne novine – Međunarodni ugovori* 5(2000) i 6(2002).

⁴⁴ Iz etičkih razloga izuzetak od tog pravila za sada predstavljaju jedino repatrijacije zemnih ostataka iz europskih antropoloških zbirki u koje su tijekom povijest dospjele iz nekadašnjih kolonija. Vidi: Weiss-Krejci, E. Abschied aus dem Knochenkabinett – Repatriierung als Instrument kultureller und nationaler Identitätspolitik am Beispiel österreichischer Restititionen. U: H. Stoecker, Th. Schnalk i A. Winkel-

I u europskom pravu postoji obveza povrata nezakonito iznesenih kulturnih dobara između država članica Unije.⁴⁵ Potpisujući Rimski ugovor o osnivanju Europske ekonomske zajednice (današnji Ugovor o funkcioniranju Europske unije) iz 1957. zemlje, utemeljiteljice su si Člankom 36. pridržale pravo da zabrane ili ograniče kretanja, između ostaloga, i „nacionalnog blaga umjetničke, povijesne ili arheološke vrijednosti“.⁴⁶ Iako su dakle granične i carinske kontrole ukinute 1. siječnja 1993. godine, osnove slobode Unije (slobodno kretanje ljudi, roba, usluga i kapitala) ne vrijedi za „nacionalna blaga“.

Na tom je temelju donesena Direktiva vijeća 93/7/EEZ od 15. ožujka 1993. godine o povratu kulturnih predmeta nezakonito iznesenih iz državnog područja države članice,⁴⁷ izmijenjene direktivama 96/100/EZ,⁴⁸ 2001/38/EZ,⁴⁹ a osobito Direktivom 2014/60EU.⁵⁰ Tako je među državama članicama Unije nastala obveza povrata nezakonito izvezenih kulturnih predmeta koji moraju biti kategorizirani kao „nacionalno blago“, koje u duhu Članka 36. Rimskog ugovora države članice imaju pravo same definirati. Do 2014. kulturni predmet morao je pripadati u jednu od kategorija iz Priloga Direktive iz 1993. ili biti dijelom zbirki navedenih u inventarima zbirki muzeja, arhiva ili knjižnica i to javnih ili pak crkvenih ustanova.⁵¹ Međutim, 2014. te su odredbe pojednostavljene, pa sada povratu podliježu svi nezakonito izvezeni kulturni predmeti koje država, prije ili poslije

mann (ur.), *Sammeln, Erforschen, Zurückgeben? : Menschliche Gebeine aus der Kolonialzeit in akademischen und musealen Sammlungen*. Berlin, 2013, str. 447–476.

⁴⁵ Ovdje ne ulazimo u pitanja izvoza kulturnih predmeta s područja Europske unije u države ne-članice, koja su uređena Uredbom Vijeća (EZ) br. 116/2009 od 18. prosinca 2008. o izvozu kulturnih dobara (Kodificirana verzija). *Službeni list Europske unije, Posebno izdanje na hrvatskom jeziku: Poglavlje 2, Sv. 21*, str. 176–182.

⁴⁶ Francuski „protection des trésors nationaux ayant une valeur artistique, historique ou archéologique“, nizozemski „bescherming [...] het nationaal artistiek historisch archeologisch bezit“, njemački „zum Schutze [...] des nationalen Kulturguts von künstlerischem, geschichtlichem oder archäologischem Wert“, a talijanski „protezione del patrimonio artistico, storico o archeologico nazionale“. Tako je iz europskog prava izraz „trésors nationaux“ (nacionalna blaga), „nationaal bezit“ (nacionalni posjed), „nationales Kulturgut“ (nacionalno kulturno dobro) i „patrimonio nazionale“ (nacionalna baština) u hrvatski preuzet izvorno francuski izraz „nacionalno blago“.

⁴⁷ Prijevod na hrvatski objavljen u: *Službeni list Europske unije, Posebno izdanje na hrvatskom jeziku : Poglavlje 2, Sv. 8*, str. 30–35.

⁴⁸ Direktiva 96/100/EZ Europskog parlamenta i Vijeća od 17. veljače 1997. o izmjeni Priloga Direktivi 93/7/EEZ o povratu kulturnih dobara nezakonito iznesenih s područja države članice. *Službeni list Europske unije, Posebno izdanje na hrvatskom jeziku : Poglavlje 2, Sv. 21*, str. 62–63.

⁴⁹ Direktiva 2001/38/EZ Europskog parlamenta i Vijeća od 5. lipnja 2001. o izmjeni Direktive Vijeća 93/7/EEZ o povratu kulturnih dobara nezakonito iznesenih s područja države članice (tekst značajan za EGP). *Službeni list Europske unije, Posebno izdanje na hrvatskom jeziku: Poglavlje 2, Sv. 21*, str. 102–103

⁵⁰ Direktiva 2014/60EU Europskog parlamenta i Vijeća od 15. svibnja 2014. o povratu kulturnih predmeta nezakonito iznesenih s državnog područja države članice i o izmjeni Uredbe (EU) br. 1024/2012 (preinaka). *Službeni list Europske unije L 159/1 od 28. svibnja 2014.*, str. 1–10.

⁵¹ Kod knjižnica hrvatski prijevod odstupa od europskih izvornika, koji spominju samo zaštićene knjižnične fondove (eng. *libraries' conservation collection*, franc. *fonds de conservation des bibliothèques*, njem. *erhaltenswürdige Bestände von Bibliotheken*, tal. *fondi di conservazione delle biblioteche*).

nezakonitog izvoza kategorizira ili definira kao dio nacionalnog blaga umjetničke, povijesne ili arheološke vrijednosti (čl. 2.1).⁵²

Važno je pravovremeno reagirati: postupak povrata može se pokrenuti u roku od tri godine od kada je za pokretanje postupka povrata nadležno nacionalno tijelo saznalo na kojem se mjestu nalazi nezakonito izvezeni kulturni predmet i tko ga posjeduje, ali najdulje u roku od trideset godina od nezakonitog izvoza. Međutim, za kulturne predmete koji su dio inventara javnih ili crkvenih zbirki rok za pokretanje postupka produljen je na sedamdeset i pet godina od nezakonitog izvoza, tj. nema ga ako u nacionalnom pravu postupak ne podliježe zastari ili je pitanje rokova regulirano nekim dvostranim međudržavnim sporazumom (čl. 8.). U svakom slučaju, treba reagirati čim prije, jer ako proteknu rokovi, izvoz se više ne smatra nezakonitim, ali i zato što se time pokazuje interes za povrat.

Naime, o povratu odlučuje sud zemlje u koju je nezakonito izvezen kulturni predmet. Pred njim treba predočiti dva dokumenta, opis kulturnog predmeta koji se potražuje i izjavu države članice da je taj predmet iz nje nezakonito izvezen (čl. 6.). Taj sud međutim u obzir uzima sve okolnosti stjecanja predmeta (dokumentacija o provenijenciji, odobrenje za izvoz, plaćena cijena, je li posjednik prije toga provjerio registre ukradenih kulturnih predmeta i sl.), pa odlučuje i o „pravičnoj isplati odštete“ posjedniku kulturnog predmeta, procjenjujući je li prilikom stjecanja predmeta postupao „s dužnom pažnjom“ (čl. 10). Valja naglasiti da sve troškove provedbe odluke o povratu snosi država koja je pokrenula postupak (čl. 11.), ali ona može naplatiti sve te troškove od osoba odgovornih za nezakonit izvoz (čl. 12.). Ne treba dakle posebno naglašavati da je i u tom kontekstu najvažnija djelatnost u arhivima ona čiji su rezultat arhivska pomagala, tj. popisi, inventari, vodiči itd., kao i plodovi kulturno-znanstvenog rada arhivista, poput edicija izvora, kataloga arhivskih izložbi i sl.⁵³

Sve te odredbe europskog prava u Hrvatskoj su implementirane trima izmjenama hrvatskog Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara,⁵⁴ a najvažnije od njih nalaze se u „novim“ člancima 70.a do 70.f. Konačno, navedene odredbe primjenjuju se samo na kulturne predmete nezakonito iznesene nakon stvaranja Jedinstvenog europskog tržišta, tj. nakon 1. siječnja 1993. godine. To uostalom jasno piše u stavku 2 članka 70.b Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara.

⁵² Time je, čini se, suvišnim postao hrvatski Pravilnik o određivanju kulturnih predmeta koji se smatraju nacionalnim blagom država članica Europske unije. *Narodne novine* 38(2004).

⁵³ Dakako da su važni i dosjei fondova i zbirki, kao i knjiga akvizicija za gradivo o čijem preuzimanju nema popratne dokumentacije (prepiska, primopredajni zapisnici, darovni ugovori i sl.).

⁵⁴ Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara. *Narodne novine* 69(1999), 151(2003), 157(2003), 87(2009), 88(2010), 61(2011), 25(2012), 136(2012), 157(2013), 152(2014), 98(2015).

Predaja arhivskoga gradiva s aspekta sukcesije državne imovine – „osobito opskurna alkemija“?

Po mišljenju Izvršnog odbora Međunarodnog arhivskog vijeća, nakon Drugog svjetskog rata naglo je prekinuta tradicionalna praksa, čiji počeci sežu u 17. stoljeće, da se međudržavni arhivski sporovi, nastali uslijed oružanih sukoba, rješavaju u okviru mirovnih sporazuma. Usto, po mišljenju MAV-a, nakon Drugog svjetskog rata nije uložena nikakav sistematski napor za povratak otuđenog arhivskoga gradiva.⁵⁵ Konačno, dekolonizacijom nastalo je mnogo novih država, bez da su regulirana pitanja arhiva od interesa za novonastale zemlje, pa je zbog svega toga došlo do gomilanja međudržavnih arhivskih sporova.⁵⁶

Povijesna prilika da se stvori jedan globalni okvir za rješavanje međudržavnih arhivskih sporova ukazala se u vrijeme dekolonizacije, koju je pratio i nastanak suvremene međunarodne arhivističke zajednice oko Međunarodnog arhivskog vijeća i Međunarodne konferencije arhivskog okruglog stola (Conférence internationale de la table ronde des archives – CITRA) kao i velikih napora da se pomogne izgradnji arhivske infrastrukture u zemljama Trećeg svijeta.

Inicijativu su tada preuzele nesvrstane zemlje i to na dvama područjima, međunarodno-pravnom u okrilju Komisije za međunarodno pravo (International Law Commission – ILC) i kulturno-političkom u okrilju UNESCO-a. A upravo je ondje, na 18. zasjedanju Opće konferencije (Pariz, 1974.) bivša Jugoslavija predložila rezoluciju o povratu odnesenih arhiva, ali je na kraju prihvaćen kompromisni tekst, kojim je osjetljivo pitanje depolitizirano i predano na proučavanje arhivskim stručnjacima.⁵⁷ Tako je izvršni tajnik MAV-a Charles Kecskeméti izradio preliminarnu studiju o načelima i kriterijima za pregovore o međudržavnim arhivskim sporovima.⁵⁸ Zatim je UNESCO sufinancirao 17. CITRA-u održanu u Cagliariju 1977. godine, čiji je rezultat studija francuskog arhivista-paleografa Christiana Gutta.⁵⁹ Na temelju tih dvaju arhivističkih studija glavni je tajnik UNESCO-a podnio

⁵⁵ Ova tvrdnja nije sasvim točna, barem ne u pogledu bivše Jugoslavije, koja je progurala odredbe glede predaje arhivskoga gradiva iz Mađarske Pariškim mirovnim ugovorom 1947., a sustavno se posvetila i restituciji kulturnih dobara (pa i arhivskoga gradiva) odnesenih za vrijeme Drugog svjetskog rata u Austriju, Njemačku i Italiju.

⁵⁶ International Council on Archives, Executive Committee, *The View of the Archival Community on Settling Disputed Archival Claims, Position Paper adopted by the Executive Committee of the International Council on Archives*. Guangzhou, 10–13 April 1995, str. 1.

⁵⁷ O povijesti rezolucije v. Biljan, F., UNESCO-MAS i restitucija arhivske građe (kronološka skica). *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* (Pazin). 30(1988), str. 313–325; UNESCO, Rezolucija 4.212. U: UNESCO, Records of the General Conference, Eighteenth Session, Paris, 17 October to 23 November 1974, Volume I Resolutions. Paris : UNESCO, 1975 (UNESCO 18 C/Resolutions), str. 65–69.

⁵⁸ Kecskeméti, Ch. *Archival Claims, Preliminary Study on the Principles and Criteria to be applied in Negotiations*. Pariz : UNESCO, 1977. (UNESCO PGI-77/WS/1).

⁵⁹ Gut, Chr. Rapport. U: *Constitution et reconstitution des patrimoines archivistiques nationaux : actes de la dix-septième conférence internationale de la Table ronde des archives, Cagliari 1977*. Pariz : Conseil international des archives-Table ronde internationale des archives, 1980, str. 19–37.

izvještaj 20. općoj konferenciji UNESCO-a (Pariz, 1978.) o mogućim rješenjima za u prošlosti prenesene arhive.⁶⁰

Ukratko, taj izbalansirani dokument ne nameće nikakva rješenja i otvorena ostavlja sve opcije za bilateralni dogovor. Na prvom mjestu predložena je retroaktivna suverenost novostvorenih (dekoloniziranih) država u vezi s arhivskim gradivom, zatim načelo provenijencije (*archival principle of provenance or respect for the integrity of archival groups*), u skladu s kojim bi sve arhivsko gradivo akumulirano kod neke vlasti trebalo biti sačuvano *as a single, indivisible, and organic unity*. Nadalje, načelo funkcionalne pertinencije otvorilo bi put transferu pravnih naslova, dokaza i informacija u vezi s novostvorenim državama iz arhiva nekada za njihova područja nadležnih vlasti, tj. omogućilo administrativni kontinuitet svih strana. Konačno, predložen je i koncept „zajedničke baštine“ (*joint heritage*). Potonji bi se primijenio kod arhivskih fondova koji se tiču više zemalja sljednica, nad kojima bi one imale ista prava, odnosno kako se ne bi razorila pravna, administrativna i povijesna vrijednost cjeline arhivskog fonda.⁶¹

Glavni je tajnik čak predložio i akcijski plan popisivanja tijekom povijesti premještenog arhivskoga gradiva, izradu modela dvostranih i višestranih međunarodnih ugovora o transferu arhiva, uspostave zajedničke baštine i pristupa dokumentima, financijsku pomoć za izvedbu jednog pilot-projekta, izradu studije izvedivosti jednog međunarodnog fonda za mikrofilmiranje prenesenoga gradiva, pa čak i pomoć za razvoj i opremanje arhivske infrastrukture i obrazovanje osoblja koje bi sudjelovalo u takvim aktivnostima. Sve je to prihvatila i zemljama članicama preporučila 20. Opća konferencija UNESCO-a.⁶²

Međutim, na međunarodno-pravnom području stvari su tih godina krenule drugim smjerom. Nakon pomaka ostvarenih u UNESCO-u, Mohammed Bedjaoui, posebni izvjestitelj ILC-a, alžirski veleposlanik u Parizu i stalni predstavnik pri UNESCO-u već je počeo naviještati „novi svjetski kulturni poredak“.⁶³ Preveliko nepovjerenje nastalo je između europskih metropola i njihovih bivših kolonija, čiji su predstavnici uz podršku zemalja Istočnog bloka i Turske donijeli Bečku konvenciju o sukcesiji država u vezi s državnom imovinom, arhivima i dugovima

⁶⁰ UNESCO, General Conference, Twentieth Session, Paris, 1978. *Report of the Director-General on the Study regarding Problems involved in the Transfer of Documents from Archives in the Territory of Certain Countries to the Country of their origin*. Pariz : UNESCO, 1978 (UNESCO 20 C/102).

⁶¹ UNESCO 20 C/102, str. 4.

⁶² UNESCO, Rezolucija 5/10.1/1. U: UNESCO, *Records of the General Conference, Twentieth Session, Paris, 24 October to 28 November 1978, Volume I, Resolutions*. Pariz : UNESCO, 1979 (UNESCO 20 C/Resolutions), str. 106–107; Biljan, F., *nav. dj.*, str. 322–325.

⁶³ International Law Commission, *Eleventh report on succession of States in respect of matters other than treaties, by Mr. Mohamed Bedjaoui, Special Rapporteur – draft articles on succession in respect of State archives, with commentaries*. U: Yearbook of the International Law Commission 1979, vol. II(1) (UN A/CN.4/322 and Corr.1 & Add.1 & 2), str. 80, paragrafi 46–48.

1983.,⁶⁴ koja regulira i pitanja transfera arhiva kod različitih kategorija sukcesije država (ustupanje dijela teritorija drugoj državi, nastanak nove države, ujedinjenje država, odvajanje dijela teritorija, raspad države). S aspekta arhivistike zanimljivo je primijetiti da je taj međunarodni ugovor usvojio naprednu definiciju javnog arhivskog gradiva, koja pod „državnim arhivima države prednice“ podrazumijeva „sve dokumente bilo kojega datuma ili vrste što ih je država prednica izdala ili primila u obavljanju svojih funkcija, a koji su na dan sukcesije država pripadali državi prednici prema njezinu unutrašnjem pravu i koje je ona sačuvala neposredno ili su sačuvani pod njezinim nadzorom kao arhivi u bilo koju svrhu“ (čl. 20.).

S jedne strane Konvencija teži očuvanju cjelovitosti arhivskih fondova, tj. priznaje načelo poštovanja cjelovitosti fonda (čl. 25.), ali s druge strane predviđa predaju arhivskoga gradiva državama slijednicama po načelima provenijencije i funkcionalne pertinencije (radi redovitog upravljanja područjima zemlje sljednice), ali i pertinencije općenito (dakle dokumenata koji se odnose na neko područje), pri čemu kod novonastalih (dekoloniziranih) država Konvencija predviđa predaju gradiva koje se na njih odnosi „isključivo ili uglavnom“ (eng. *exclusively or principally*) (čl. 28. st. 1.c), a u ostalim slučajevima gradivo koje se na njih odnosi „izravno“ (eng. *directly*) (čl. 30. st. 1.b i čl. 31. st. 1.b). Dekolonizirane države po načelu provenijencije nasljeđuju arhivsko gradivo koje je tijekom ovisnosti „pripadalo“ njezinim područjima (čl. 28. st. 1.a), a u slučaju raspada države arhivsko gradivo države prednice prelazi na sljednice „na pravičan način, vodeći računa o svim mjerodavnim okolnostima“ (čl. 31. st. 2). Konačno, u slučaju dekolonizacije za sve ostalo arhivsko gradivo ostavljena je i mogućnost dodatnih dogovora „na takav način da se svaka od tih država može, u što je moguće većoj mjeri i što pravičnije, okoristiti tim dijelovima državnih arhiva države prednice“ (čl. 28. st. 2). Pored svega navedenog država prednica i sljednica uložiti će napore „za pronalaženje svih arhiva koji su pripadali području na koje se odnosi sukcesija država, a koji su razasuti u razdoblju ovisnosti“ (čl. 28. st. 4). Praktički tu je riječ o restituciji svih arhivskih dokumenata premještenih tijekom prošlosti iz nekadašnjih kolonija u njihove metropole, što su potonje dakako odbacile. Spomenimo još i kako je predviđena predaja i drugih dokaza o pravnom naslovu sljednice, njezinih granica ili potrebnih za shvaćanje drugih dokumenata, kao i predaja i razmjena preslika, a novonastale države dodatno su zaštićene odredbom kojom sporazumi o arhivskom gradivu „ne smiju povrijediti pravo naroda tih država na razvoj, na informiranje o svojoj povijesti i na svoju kulturnu baštinu“ (čl. 28. st. 7).

Konvencija, dakle, slijedi Izvještaj glavnog tajnika UNESCO-a iz 1978. godine, ali je iz paketa predloženih rješenja izostavljen institut „zajedničke baštine“. Općenito, zapadne su zemlje vrlo kritički gledale ne samo na tekst Konvencije,

⁶⁴ *Narodne novine – Međunarodni ugovori* 16(1993).

nego i na način na koji je donesena. Tako je ta Konvencija praktički propala,⁶⁵ a ubrzo ju je odbilo i Međunarodno arhivsko vijeće, čiji su stručnjaci kasnije optuženi da su potpomogli manevar francuske vlade uperen protiv alžirskih arhivskih potraživanja.⁶⁶

Ne čudi stoga da jedan dio međunarodnopravnih stručnjaka kritički gleda na rješenja kojima se pokušava podijeliti državna imovina, pa tako P. M. Eisemann kudi: „La succession aux biens et dettes fait intervenir une telle multiplicité d'éléments que les accords entérinant les partages effectués relèvent d'une alchimie particulièrement obscure.“ Sklopljeni se sporazumi odbacuju već narednog dana, odmjeravanje snaga i diplomacija kao da zauzimaju više mjesta od pravnih pravila, a praksa navodi na zaključak o umišljenosti sistema Bečke konvencije iz 1983. godine.⁶⁷

Iako je Konvencija dispozitivne naravi, tj. dopušta i drugačije dogovore između država, te iako nema retroaktivan učinak, zapadne su ju države i međunarodnopravna znanost, pa i dio arhivista, odbacili.

Sukcesija bivše Jugoslavije u pogledu arhivskoga gradiva

Iako, dakle, Bečka konvencija o sukcesiji država glede državne imovine, arhiva i dugova nije, a najvjerojatnije nikada ni neće stupiti na snagu, ona je, u nedostatku pravnih normi, ipak poslužila kao osnova za Aneks D „Arhivi“ Ugovora o pitanjima sukcesije, što su ga sljednice bivše Jugoslavije potpisale u Beču 2001. godine.⁶⁸ Tako je primjerice iz Bečke konvencije 1983. preuzeta definicija arhivskoga gradiva za koje se koriste izrazi „državni arhivi SFRJ“ i „republički ili drugi arhivi“ (čl. 1.), ali „privatno arhivsko gradivo“ (čl. 9.), kao i „dio državnih arhiva SFRJ (upravni, tekući i arhivski zapisi)“ (čl. 3.), pri čemu izraz „dokumenti“ koji čine arhive obuhvaća i druge vrste zapisa (filmske, audiovizualne, računalne, ali i one koji predstavljaju „kulturno vlasništvo“) (čl. 1. st. c).

⁶⁵ Do danas ratificirale su ju tek Estonija, Hrvatska, Gruzija, Liberija, Makedonija, Slovenija i Ukrajina. Potpisali su ju, ali ne i ratificirali Alžir, Argentina, Crna Gora, Egipat, Nigerija, Peru i Srbija. Bivša SFRJ nije ju bila ratificirala. URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsq_no=III-12&chapter=3&lang=en (01.05.2016.)

⁶⁶ Stepniak, Wł. Controversies around Legal Grounds for the Settlement of International Archival Claims. U: *ICA Study n° 19 : Committee on Archival Legal Matters, 1996–2004*. S. 1., July 2006, str. 59–68, ovdje 59.

⁶⁷ Eisemann, P. M. Bilan de recherches de la section de langue française. U: *Académie de Droit International de La Haye, La succession d'États : la codification à l'épreuve des faits = Hague Academy of International Law, State Succession : Codification tested against the Facts*. S. 1., 1997, str. 77.

⁶⁸ Hrvatski sabor ratificirao ga je 3. ožujka 2004., a na snagu je stupio 2. lipnja te godine. *Narodne novine – Međunarodni ugovori* 5(2004).

Sljednice bivše Jugoslavije dogovorile su povrat arhivskog/registraturnoga gradiva, premještenog u razdoblju od 1. prosinca 1918. do 30. lipnja 1991. godine po načelu provenijencije, a u skladu s načelom funkcionalne pertinencije, predaju „dijela državnih arhiva SFRJ“ onim državama kojima je potreban za „redovito upravljanje“ (čl. 3), ali i većih cjelina arhivskoga gradiva u vezi s državama sljednicama, među njima i nekoliko pojedinačno nabrojanih međunarodnih sporazuma bivše države i predmetne dokumentacije (čl. 4.). Pri tomu gradivo koje se tiče više država ne treba dijeliti, nego izvornike dogovorno predati jednoj državi, a ostalim zainteresiranima omogućiti izradu preslika (čl. 5.). Sve ostalo gradivo, osim onog navedenog u člancima 3. i 4., moglo se u za takva složena pitanja prekratkim roku od 6 mjeseci od stupanja na snagu Ugovora sporazumno i pravično podijeliti (koliko je moguće uvažavajući načelo poštovanja cjelovitosti arhivskih fondova), u suprotnom predviđeno je da automatski postane „zajednička baština“, a predviđena je i izrada preslika na temelju pravične podjele troškova (čl. 6.). Usvajanjem instituta „zajedničke baštine“ taj se arhivski sporazum donekle udaljio od Bedjaouijeve Bečke konvencije iz 1983. i usvojio Kecskemétijev široki paket arhivističkih načela i rješenja. Privatno gradivo Sporazum ne uzima u obzir, nego jedino nalaže povrat gradiva oduzetog nakon 1. prosinca 1918. godine vlasnicima ili u skladu s načelom provenijencije na mjesto nastanka tog gradiva (čl. 9.).

Značajan rezultat Aneksa D Sporazuma o pitanjima sukcesije također je očuvanje povijesnih arhiva, nastalih prije stvaranja južnoslavenske državne zajednice. Odstupanja povijesnih područja uspostavom novih „republičkih“ granica nije pratio i transfer arhivskoga gradiva u vezi s tim područjima, nastalog prije 1918. godine i pohranjenog u arhivskim ustanovama na matičnom ozemlju. Uopće, Aneks ne spominje povijesna pitanja, poput primjerice dubrovačkih isprava, za koje je Čremošnik utvrdio da ih je u 19. stoljeću iz Dubrovačkog arhiva otuđio pop Đorđe Nikolajević i poslao u Beograd. Tu se Aneks u potpunosti približio europskom shvaćanju pravičnosti, koje uvažava i interes tradicionalnog imatelja kulturnog dobra i daje mu pravnu sigurnost.

Konačno, članak 10. Aneksa sadržava i izjavu zemalja sljednica kojom su one izrazile spremnost da postanu pravni nasljednici nekadašnjih dvostranih međunarodnih ugovora o povratu arhivskoga gradiva, ako ih je na dan sukcesije bilo i ako nisu u cijelosti bili izvršeni. Time smo konačno došli i do za ovaj članak najzanimljivijega međunarodnog ugovora, nekadašnjeg jugoslavensko-austrijskog sporazuma o sukcesiji kulturnih dobara Austro-Ugarske i restituciji kulturnih dobara odnesenih tijekom Prvog svjetskog rata.

Sukcesija Austro-Ugarske glede arhivskoga gradiva

Sukcesija Austro-Ugarske, pa tako i arhivskoga gradiva, regulirana je Mirovnim sporazumom s Austrijom potpisanim u Saint-Germainu 1919. i Mirovnim sporazumom s Mađarskom potpisanim u Trianonu 1920. godine. Na tim je temeljima sklopljen niz dvostranih sporazuma između sljednica Austro-Ugarske kojima

su uređena pitanja sukcesije arhiva, kao i višestrana tzv. Rimski arhivski konvencija iz 1924., koja međutim nikada nije zaživjela.⁶⁹

Za temu ovog rada daleko je najvažniji jugoslavensko-austrijski Arhivski sporazum iz 1923. godine.⁷⁰ Tim sporazumom dogovoren je način rješavanja svih pitanja o restituciji i sukcesiji kulturnih dobara između dviju država. Činila su ga četiri dijela: Prvi dio obuhvaćao je odredbe o restituciji kulturnih dobara odnesenih tijekom Prvog svjetskog rata, kao i odredbe glede sukcesije arhiva. Drugi dio regulirao je sukcesiju muzejskih predmeta, treći dio katastarskih materijala, a u četvrtom dijelu nalazile su se zaključne odredbe. Sadržavao je još Dodatni protokol, Aneks I. te Zaključni protokol.

Članci I.–IV. ponavljaju obveze preuzete Mirovnim sporazumom s Austrijom. U pogledu restitucije Austrija se obvezala vratiti sva kulturna dobra koja su na njezino područje dospjela tijekom Prvog svjetskog rata s područja Kraljevine SHS (čl. I. i II., tj. 191. i 192. Mirovnoga sporazuma te točka 3. Zaključnog protokola). Člankom III. ponovljena je obveza iz članka 93. Mirovnog sporazuma o predaji „arhiva, registara, planova, naslova i isprava bilo koje vrste“, što „pripadaju“⁷¹ javnim vlastima odstupljenih područja, a člankom IV. obveza iz članka 193. Mirovnog sporazuma o povratu „spisa, isprava i povijesnih zapisa“, što „stoje u neposrednoj vezi s povijesti odstupljenih područja“, odnesenih s odstupljenih područja tijekom „posljednjih deset godina“. Ako je dakle člankom IV. obuhvaćeno povijesno arhivsko gradivo, onda se članak III. mogao odnositi samo na tada recentno registraturno gradivo. Naime, u nastavku Sporazum regulira upravo ta dva pitanja razlikujući konzekventno „arhivalije“ i „pisani materijal“.

Ostale odredbe Sporazuma reguliraju sukcesiju kulturnih dobara i to arhivskog i registraturnoga gradiva (čl. V.–XX., Dodatni protokol, Aneks I. te točke 1. i 2. Zaključnog protokola), muzejskih predmeta (čl. XXI.–XXIV. utemeljeni na čl. 196. Mirovnog sporazuma) i katastarskog materijala (čl. XXV.–XXVII.).

Tek kada se pogleda cjelina svih odredaba Sporazuma, onda je jasno kako se Kraljevina SHS odrekla diobe velikih bečkih kulturno-znanstvenih i umjetničkih zavoda, zadovoljivši se tek dvadesetogodišnjim pravom prvokupa na *serbo-croato-*

⁶⁹ Convention entre l'Autriche, la Hongrie, la Pologne, la Roumanie, le Royaume Serbe-Croate-Slovène et la Tchécoslovaquie, concernant les questions qui ont trait aux archives = Convenzione tra l'Austria, la Cecoslovacchia, l'Italia, la Polonia, il Regno Serbo-Croato-Sloveno, la Romania e l'Ungheria, relativa alle questioni che riguardano gli Archivi. U: *Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich : Jahrgang 1924*. Beč, 1924, str. 37. Stück, br. 159, str. 375–390.

⁷⁰ Službeni naslov ugovora glasio je *Sporazum između Austrijske savezne vlade i Vlade Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca glede provedbe Članaka 93., 191. do 196. Državnog ugovora u Saint-Germaineu* (pri čemu se članak 194. odnosio samo na Italiju, a članak 195. na Belgiju, Čehoslovačku, Italiju i Poljsku). Njemački tekst u: *Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich : Jahrgang 1923*. Beč, 1923, 118. Stück, br. 602, str. 1909–1917, a hrvatski u: Nagy, J. Arhivski ugovori. *Vjesnik kr. Državnog arkiva u Zagrebu* (Zagreb). 2(1926), str. 100–114.

⁷¹ Franc. *appartenir*, njem. *gehören*.

-slovenicu. Tako je istekom tog roka i mač dubrovačkoga kneza pripao njegovomu današnjemu imatelju, bečkoj Zbirci oružja i oklopa (*Hofjagd- und Rüstkammer*). Zauzvrat su međutim znatno proširene obveze predaje arhivskoga gradiva preuzete Mirovnim sporazumom.

Informacijska svojstva predmeta pravne radnje, nazvanoga „arhivalije“ i „pisani materijal“, definiran je na sljedeći način člankom V.:

„Arhivski i registraturni spisi (ekshibiti, referati, koncepti, izjave, mišljenja, protokoli, prilozi, ispravci, eventualno još neriješeni odnosno neposlani akti, nadalje tiskani ili ma kako umnoženi spisi, koji se odnose na tekuće poslove, kao što su sastavi, priopćenja, dokazi, tabele itd.), registri (javne i službene knjige, kao što su ostavinske knjige, registri protokoliranih žigova itd., nadalje registri, urudžbeni zapisnici i ekspedicione knjige, izvodi, knjige i blagajničke bilješke, statistički pregledi, obavještenja, izvještaji, katastri i spisi državnih ustanova i ratnih gospodarskih centrala, koje su do raspada Austro-Ugarske Monarhije stajale pod državnim nadzorom itd.); planovi (geografske karte, projekti, skice, studije, programi, spisi, prijepisi i matrice ukoliko ih ima itd.); pravni akti i dokumenti (svakovrsni dokumenti, kao što su zadužbinske isprave, međunarodni i ostali javni ili privatni ugovori, isprave o koncesijama, statuti, knjige, uvjeti itd.), sve to bez obzira na materijal na kome su izrađeni i za koji su pričvršćeni.“

Razvidno je dakle da ona osnova misao Sporazuma da predmeti umjetničke naravi ostaju na mjestu tadašnje pohrane vrijedi i za arhivsko gradivo, iz čije definicije proizlazi da dokumenti umjetničkog, književnog, liturgijskog i sličnog sadržaja nisu predmet sukcesije, tj. da ih je Kraljevina SHS zapravo prepustila Austriji. To je razlog zbog kojeg onih 38 orijentalnih rukopisa i 16 tiskanih knjiga dubrovačke provenijencije, pohranjenih u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici (od kojih jedan dio nikada nije mogao biti identificiran), nije predan, iako je Jugoslavija sa zakašnjenjem zatražila i njihov povrat. Po tumačenju austrijske strane ti dokumenti nisu bili obuhvaćeni obvezom povrata u smislu Sporazuma, jer nisu odgovarali gore navedenoj definiciji „arhivalije“.⁷² Drugim riječima, obveza povrata nikada nije obuhvaćala sve dokumente jugoslavenske provenijencije, nego samo one koji su odgovarali definiciji „arhivalije“. Takav je bio ishod pregovora i do danas nije učinjen ni jedan *precedent* u tom smislu.

U hijerarhiji odredaba o sukcesiji arhivskoga gradiva definicija „arhivalije“ i „pisanoga materijala“ zauzima dakle najviše mjesto tek iza kojega slijede načela funkcionalne pertinencije (čl. VI.) i provenijencije (čl. VII., VIII. i Aneks I.). Sporazumom su dogovoreni i izuzetci od predaje (čl. IX., čl. XIX.3. i Dodatni protokol).

Člankom VI. predviđena je predaja gradiva nastalog u posljednjih trideset godina postojanja Monarhije, tj. od 1888. do 1918., uključujući i „pred-spise“

⁷² Miović, V.; Selmani, N., *nav. dj.*, str. 267.

nastale nakon 1868., u određenim slučajevima i nakon 1848. godine. Također, izričito je dogovoreno kako se stariji fondovi neće predavati, nego posuđivati, a o izvornim ispravama o tada još aktualnim pravnim odnosima trebalo odlučivati od slučaja do slučaja. Jasno je dakle da se radilo o tada recentnom gradivu, neophodnom za administrativni kontinuitet i nastavak normalnog funkcioniranja novonastale zemlje.⁷³ Od predaje je bilo isključeno gradivo nekadašnjih c. kr. vlasti koje se ticalo više država sljednica i gradivo c. i kr. austro-ugarskih vlasti (čl. IX.), kao i gradivo Prvog svjetskog rata s izuzetkom vojno-sudskih spisa (čl. XIX.), ali je sve te arhive Kraljevina SHS mogla posuđivati ili koristiti putem svojih službenih tijela.⁷⁴ Golemo arhivsko gradivo nastalo djelatnošću središnjih bečkih ministarstva predano je na temelju tog članka Arhivskog sporazuma, a brojni spisi iz raznih područja javnih djelatnosti odnose se upravo na dubrovačko područje.⁷⁵ Konačno, za vojni „pisani materijal“ vrijedila su ista načela kao i za „pisani materijal ostalih državnih ureda i ustanova“ (čl. XIX.1).

Za povijesne arhivske revendikacije daleko je najvažniji bio članak VII. Njime je obveza predaje iz članka IV. proširena na sve arhivsko gradivo bez obzira na trenutak transfera:

„[...] Austrijska savezna vlada izjavljuje kako je spremna predati Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca sve arhivalije, koje su kao arhivske jedinice nastale na području srpsko-hrvatsko-slovenske države ustupljenom od Austrije, i koje su kao takve odatle dospjele na područje Austrijske Republike.

Ovo se isto načelo ima primijeniti na pojedinačne arhivske akte i zbirke.“⁷⁶

Predmet pravne radnje morao je dakle ispuniti tri kriterija da bi bio predan: morao je odgovarati definiciji „arhivalije“ iz članka V., odnosno ondje detaljno opisanima informacijskim svojstvima dokumenta, u trenutku transfera morao je biti „arhivska jedinica“ (tj. arhivirani dokument) nastala kao takva na Kraljevini SHS odstupljenim područjima i morao je s tih područja biti izravno prenesen na

⁷³ Ovakvo tumačenje članka VI. sporazumno su usvojile dvije države 1975. godine. V. Rill, G.; Springer, E.; Thomas, Chr. 60 Jahre österreichisch-jugoslawisches Archivübereinkommen : Eine Zwischenbilanz. U: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*. 35(1982), str. 288–347, ovdje str. 322.

⁷⁴ Međutim, člankom XV. Kraljevini SHS prepušten je izbor hoće li preuzeti gradivo u skladu s člancima I.–VIII. ili će delegirati svoje organe s osobitim povlasticama glede korištenja gradiva isključenog od predaje.

⁷⁵ Vidi arhivska pomagala za fondove Hrvatskog državnog arhiva br. 71, 72, 73, 74, 75, 954, 955, 956, 957 i 958, koji obuhvaćaju 636 kutija gradiva, uglavnom za područje Kraljevine Dalmacije.

⁷⁶ „[...] erklärt sich die österreichische Bundesregierung bereit, dem Königreiche der Serben, Kroaten und Slowenen sämtliche Archivalien, welche als archivalische Einheiten auf dem von Österreich abgetretenen Gebiete des serbo-kroatisch-slowenischen Staates entstanden sind und als solche von dort in das Gebiet der österreichischen Republik gelangt sind, auszufolgen. Derselbe Grundsatz hat auch auf die einzelne Archivstücke und Sammlungen Anwendung zu finden.“

područje Republike Austrije.⁷⁷ Iako je fond dubrovačkih isprava bio restituiran prije sklapanja Arhivskog sporazuma, on predstavlja klasičan primjer restitucije predviđene člankom VII.: svi dokumenti fonda odgovaraju definiciji pojma „arhivalija“, fond je kao „arhivska jedinica“ bio nastao na Kraljevini SHS odstupljenom području, te je od tamo izravno prenesen na područje Republike Austrije. Sličan primjer predstavlja i jedanaest rukopisa što ih je 1977. restituirala Austrijska nacionalna knjižnica, od kojih je osam predano Državnomu arhivu u Dubrovniku.⁷⁸ Za razliku od orijentalnih rukopisnih i tiskanih knjiga dubrovačke provenijencije, kod tih je očito bilo prihvaćeno kako su nedvojbeno odgovarali definiciji „arhivalije“ iz članka V.

No, već naredni članak VIII. nagovještava možebitno neslaganje u pogledu primjene u članku VII. utvrđenog načela, pa nalaže predaju arhivskoga gradiva navedenog u Aneksu Sporazuma. Zanimljivo je kako taj članak izlazi u susret „kulturnim željama srpsko-hrvatsko-slovenskoga naroda“, pa bi se moglo govoriti i o načelu nacionalne pripadnosti gradiva. Naime, Aneks Sporazuma ublažio je odredbe članka VII. i imperativno naložio predaju ondje navedenoga gradiva ako je predstavljalo „arhivaliju“ u smislu članka V. i ako je bilo nastalo na području Kraljevine SHS, kako to proizlazi iz naslova Aneksa. Dobar primjer predaje gradiva iz tog pravnog naslova (točka III.5 Aneksa I.) jest 16 statuta hrvatskih i dalmatinskih gradova, od kojih se sedam odnosi na dubrovačko područje, a što ih je austrijska strana predala 1978. godine.⁷⁹

Zaokružujući ovaj pregled transferâ arhivskoga gradiva dubrovačke provenijencije spomenimo još i dva osobna fonda, kod kojih se u okviru doslovnog izvršenja načelâ Arhivskog sporazuma nije poštovalo ono najosnovnije, *respect des fonds*. Ostavština dubrovačkog konzula Sebastijana d'Ayale (Sicilija, 1738. – Beč, 1817.)⁸⁰ nakon njegove smrti priključena je ostalim spisima c. kr. Državne kancelarije u vezi s odnosom s Dubrovačkom Republikom i tako su dospjeli u Kućni,

⁷⁷ Strogo tumačenje Sporazuma značilo bi kako su od predaje izuzeti dokumenti koji su na područje Austrije dospjeli s nekog trećeg područja, iako su prethodno bili predstavljali „arhivske jedinice“ na područjima odstupljenim Kraljevini SHS. Zanimljiv primjer transfera kulturnih dobara unutar Monarhije je Bibliotheca Zriniana, najprije prenjeta iz Međimurja u Moravsku, a kasnije posredstvom bečkog antikvara Kendea u Zagreb.

⁷⁸ Hrvatski državni arhiv, Dokumentacija o restituciji arhivskoga gradiva, kutija 10, 2. predaja, Beč, 16.–26. V. 1977., Spisak 16 shodno tački 2. Protokola o Drugoj predaji arhivalija Jugoslaviji na osnovu jugoslovensko-austrijskog Sporazuma iz 1923. godine : Tačka 70 Zajedničkog izvještaja I Grupe eksperata, strana 786–787 Liste jugoslovenskih zahteva : Rukopisi (kodexi), 2 fol.

⁷⁹ Hrvatski državni arhiv, Dokumentacija o restituciji arhivskoga gradiva, kutija 10, 3. predaja, Beč, 8.–22. V. 1978., Spisak 15 [...] prema tački 2. Protokola o trećoj predaji arhivalija Jugoslaviji na osnovu jugoslovensko-austrijskog Sporazuma iz 1923. godine [...] : Točka 73. Zajedničkog izvještaja I Grupe eksperata, strana 791–792 Liste jugoslovenskih zahtjeva [...] : Statuti hrvatskih i dalmatinskih gradova iz centralne biblioteke Ministarstva pravde u Beču [...], 2 fol.

⁸⁰ Wurzbach, K. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich* [...], *Erster Theil. A-Blumenthal*. Beč, 1856, str. 97–98.

dvorski i državni arhiv.⁸¹ Na temelju Sporazuma predani su 1976. Ayalini spisi Dubrovačkoga konzulata u Carigradu, a naredne godine i drugi njegovi dokumenti.⁸² Dvije su zemlje, dakle, fond fizički podijelile, a nastale praznine ispunile fotokopijama gradiva. Ista je sudbina zadesila i osobni fond baruna Ambroza Maroičića, čije je papire bečkomu Arhivu 1929. predala njegova udovica Sofija.⁸³ Među spisima nekadašnjega kotarskog načelnika dubrovačkog bilo je dosta takvih nastalih tijekom njegove službe na raznim položajima po Dalmaciji, od kojih su osobito zanimljivi oni o onodobnim političkim i međunacionalnim odnosima u Dubrovniku.⁸⁴ Spomenimo još i kako tri arapske isprave dubrovačke provenijencije, koje je Jugoslavija potraživala na temelju Sporazuma, nikada nisu pronađene.⁸⁵

Spomenimo i to kako je jugoslavensko-austrijski Arhivski sporazum iz 1923. regulirao pitanja sukcesije kulturnih dobara u javnom (državnom) vlasništvu, pa tako isprava pape Klementa III. ni njime nije bila obuhvaćena, jer je riječ o crkvenom posjedu.⁸⁶ Konačno, raspadom Jugoslavije taj je Sporazum, što su ga Austrija i „nova“ Jugoslavija nakon Drugog svjetskog rata bile preuzele u svoje odnose, iščezao iz međunarodnog prava, jer ga ni jedna država sljednica bivše države nije sukcesijom preuzela u svoje odnose s Austrijom.⁸⁷

Zaključak

Zajednički hod arhivskih i međunarodnopravnih stručnjaka na skliskom parketu međunarodnih odnosa tijekom 20. stoljeća pridonio je znakovitom napretku zaštite kulturnih dobara, tako i arhivskoga gradiva, od otuđivanja, pri čemu se

⁸¹ *Österreichisches Staatsarchiv/Haus-, Hof- und Staatsarchiv/Staatskanzlei/Staatenabteilungen/Ragusa; v. i. Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof-, und Staatsarchivs, Erster Band.* Beč, 1936, str. 570.

⁸² Na temelju uvida u gradivo utvrđeno je da su spisi Konzulata bili u kutiji 3 (fol. 1–324), a ostali u kutiji 4 (fol. 36–51; 215, 216; 225–226; 259; 272–351; 383; 392; 397, 398; 423, 424; 489; 492; 74–188). Na mjestu izvornika danas se nalaze fotokopije.

⁸³ *Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Sonderbestände, Maroičić; v. i. Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof-, und Staatsarchivs, Vierter Band.* Beč, 1938, str. 393–394.

⁸⁴ Analogno slučaju Ayala i iz Maroičićeve su ostavštine 1981. predani izvornici dalmatinske provenijencije, i to iz kutije 1 fol. 6–13, 47, 48, 55, 56, 80–91, 105, 106, 344, 345, 350, 351, 360, 361, 380, 383–386, 403, 404, 425–443, 454–456, 487, 514–526, 561–564, 569, 591–596, 607–609, 611 i 613, a iz kutije 2 fol. 18–817, 819, 820, 822–870, 1244–1248, 1298–1308, 1309, 1319–1325 i 1358–1381.

⁸⁵ Te tri isprave možda nikada ni nisu stigle do Beča. Naime, najupućeniji u „turske“ isprave, V. Miović i N. Selmani smatraju da bi ih trebalo tražiti u Beogradu. Miović, V.; Selmani, N., *nav. dj.*, str. 270–271, 277.

⁸⁶ Sve do sada navedeno ne isključuje međutim inovativna rješenja za povrat kulturnih dobara, o čemu ćemo izvjestiti nekom drugom prilikom.

⁸⁷ Glede sukcesije nekadašnjih jugoslavensko-austrijskih sporazuma u odnosima između Hrvatske i Austrije v. Odluka o objavljivanju dvostranih međunarodnih ugovora kojih je Republika Hrvatska stranka na temelju sukcesije, *Narodne novine – Međunarodni ugovori* 1(1997) i *Kundmachung des Bundeskanzlers betreffend die zwischen der Republik Österreich und der Republik Kroatien geltenden bilateralen Verträge. Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich, 152. Stück*, br. 474 (6. rujna 1996.).

pokušalo pomiriti načelo pravičnosti s jedne strane i položaj imatelja kulturnih predmeta s druge.

Međunarodno i europsko pravo nalažu pravovremenu skrb o kulturnim dobrima. Upravo povijest Državnog arhiva u Dubrovniku pokazuje kako unatoč najboljoj namjeri arhivsko gradivo ne može uvijek biti sačuvano od propadanja ili raznošenja, ali i kako je u praksi za očuvanje fonda najzaslužniji njegov arhivist. On uz povijesno-znanstvenu spremu mora raspolagati neophodnim filološkim, paleografskim i arhivističkim vještinama kako bi pravovremeno i kvalitetno proveo svoju temeljnu arhivističku misiju izrade arhivskih pomagala, tih dokaza osvjedočene pažnje, skrbi i vlasništva nad cjelinom na skrb mu povjerenog arhivskoga gradiva.

U pogledu arhivskoga gradiva u međunarodnom je pravu zamjetna afirmacija načela provenijencije, odnosno poštovanja fonda, pa i težnja očuvanju povijesnih arhivskih cjelina, uz istodobno vođenje brige o upravnoj stabilnosti novonastalih država. Dok je jugoslavensko-austrijski Arhivski sporazum iz 1923. ispunjavao i „kulturne želje“, takve se ideje u Aneksu D „Arhivi“ Sporazuma o pitanjima sukcesije bivše Jugoslavije više ne mogu pronaći. Isto tako, Sporazum iz 1923. razlikovao je „arhivalije“ (povijesno gradivo) od „pisanoga materijala“ (registraturno gradivo), a Sporazum iz 2001. ukinuo je tu razliku i usvojio je u međunarodnom pravu afirmirani izraz „arhivi“ za sve zapise.

Ne-retroaktivna i dispozitivna narav međunarodnih konvencija i nekih ugovora o sukcesiji država ukazuju pak na krajnji oprez međunarodne zajednice, ali i odlučnost da se u pogledu tijekom povijesti premještenih kulturnih dobara očuva *status quo*, uspostavljen UNESCO-ovom konvencijom iz 1970. i europskim pravom iz 1993. godine. Samo izvanredne povijesne okolnosti, poput rata ili raspada države, bile su prilikom za rješavanje povijesnih kulturnih reivindikacija.

Papinska isprava od 25. studenoga 1189. dubrovačke povijesne provenijencije, čiji je pronalazak bio poticajem za ovaj rad, nije tijekom prošlosti došla u doseg obveza ni jednog međunarodnog ugovora, pa ni europskog prava. Istu sudbinu dijele i dubrovačke isprave prenesene u 19. stoljeću u Sankt Peterburg i Beograd, kao i bezbrojni drugi kulturni predmeti što su tijekom povijesti kolali diljem svijeta.

No, ipak, unatoč tomu slučaju, kao i pitanju 38 orijentalnih rukopisnih i 12 tiskanih knjiga dubrovačke provenijencije, kao i onomu mača dubrovačkog kneza, koje jugoslavensko-austrijski Sporazum o kulturnim dobrima iz 1923. nije bio obuhvatio, brojni su drugi dubrovački arhivski dokumenti restituirani, a predano je i mnoštvo vrijednih povijesnih upravnih spisa u vezi s dubrovačkim područjem, čija je provenijencija izvorno bila austrijska.

Arhivsko gradivo

Austrijski državni arhiv (Beč), Odjel Haus-, Hof- und Staatsarchiv

Staatskanzlei/Staatenabteilungen/Ragusa, kut. 1–4.

Sonderbestände/Maroičić, kut. 1–2.

Hrvatski državni arhiv (Zagreb)

Odjel za matičnu, razvojnu i dokumentacijsku službu. Dokumentacija o restituciji arhivskoga gradiva, kut. 10.

Izvori

Bečka konvencija o sukcesiji država glede državne imovine, arhiva i dugova. *Narodne novine – Međunarodni ugovori* 16(1993).

Convention entre l'Autriche, la Hongrie, la Pologne, la Roumanie, le Royaume Serbe-Croate-Slovène et la Tchécoslovaquie, concernant les questions qui ont trait aux archives = Convenzione tra l'Austria, la Cecoslovacchia, l'Italia, la Polonia, il Regno Serbo-Croato-Sloveno, la Romania e l'Ungheria, relativa alle questioni che riguardano gli Archivi. *Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich : Jahrgang 1924*. Beč, 1924, 37. Stück, br. 159, str. 375–390.

Direktiva vijeća 93/7/EEZ od 15. ožujka 1993. godine o povratu kulturnih predmeta nezakonito iznesenih iz državnog područja države članice. *Službeni list Europske unije, Posebno izdanje na hrvatskom jeziku : Poglavlje 2, Sv. 8*, str. 30–35.

Direktiva 96/100/EZ Europskog parlamenta i Vijeća od 17. veljače 1997. o izmjeni Priloga Direktivi 93/7/EEZ o povratu kulturnih dobara nezakonito iznesenih s područja države članice. *Službeni list Europske unije, Posebno izdanje na hrvatskom jeziku : Poglavlje 2, Sv. 21*, str. 62–63.

Direktiva 2001/38/EZ Europskog parlamenta i Vijeća od 5. lipnja 2001. o izmjeni Direktive Vijeća 93/7/EEZ o povratu kulturnih dobara nezakonito iznesenih s područja države članice (tekst značajan za EGP). *Službeni list Europske unije, Posebno izdanje na hrvatskom jeziku: Poglavlje 2, Sv. 21*, str. 102–103.

Direktiva 2014/60/EU Europskog parlamenta i Vijeća od 15. svibnja 2014. o povratu kulturnih predmeta nezakonito iznesenih s državnog područja države članice i o izmjeni Uredbe (EU) br. 1024/2012 (preinaka). *Službeni list Europske unije L 159/1 od 28. svibnja 2014.*, str. 1–10.

General Conference, Twentieth Session, Paris, 1978. Report of the Director-General on the Study regarding Problems involved in the Transfer of Documents from Archives in the Territory of Certain Countries to the Country of their origin. Pariz : UNESCO, 1978. (UNESCO 20 C/102)

International Council on Archives, Executive Committee, *The View of the Archival Community on Settling Disputed Archival Claims, Position Paper adopted by the Executive Committee of the International Council on Archives*. Guangzhou, 10–13 travnja 1995, str. 1–2.

International Law Commission, *Eleventh report on succession of States in respect of matters other than treaties, by Mr. Mohamed Bedjaoui, Special Rapporteur – draft articles on succession in respect of State archives, with commentaries*. U: Yearbook of the International Law Commission 1979, vol. II(1) (UN A/CN.4/322 and Corr.1 & Add.1 & 2), https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=III-12&chapter=3&lang=en (01.05.2016.)

Konvencija o mjerama zabrane i sprječavanja nedozvoljenog uvoza, izvoza i prijenosa vlasništva kulturnih dobara (za potrebe rada korišten je engleski tekst objavljen na mrežnim stranicama UNESCO-a, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13039&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html)

Kundmachung des Bundeskanzlers betreffend die zwischen der Republik Österreich und der Republik Kroatien geltenden bilateralen Verträge. Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich, 152. Stück, br. 474 (6. rujna 1996.)

Odluka o objavljivanju dvostranih međunarodnih ugovora kojih je Republika Hrvatska stranka na temelju sukcesije. *Narodne novine – Međunarodni ugovori* 1(1997).

Odluka o objavljivanju mnogostranih međunarodnih ugovora kojih je Republika Hrvatska stranka na temelju notifikacija o sukcesiji. *Narodne novine – Međunarodni ugovori* 12(1993).

Papst Clemens III. schreibt an den Fürsten und Adel von Dubrovnik (Ragusa), denen er den Bischof Bernard empfiehlt. U: *Monasterium.net*. URL: <http://monasterium.net/mom/AT-AES/Urkunden/2109/charter> (01.05.2016.) [Digitalna preslika isprave pape Klementa III. od 25. studenoga 1189.]

Pravilnik o određivanju kulturnih predmeta koji se smatraju nacionalnim blagom država članica Europske unije. *Narodne novine* 38(2004).

Records of the General Conference, Twentieth Session, Paris, 24 October to 28 November 1978, Volume I, Resolutions. Pariz : UNESCO, 1979. (UNESCO 20 C/Resolutions), str. 106–107.

Records of the General Conference, Eighteenth Session, Paris, 17 October to 23 November 1974, Volume I Resolutions. Pariz : UNESCO, 1975. (UNESCO 18 C/Resolutions).

Schwanke, Robert. 1. Bericht über die Ordnungsarbeit an den serbischen Archivalien. 1. u. 2. Arbeitswoche. U: Jovanović-Marambo, Vojislav, *Потрага за украденом историјом : Извештај о пљачки српских историјских докумената у Другом светском рату и настојањима да се врате у Србију*. Beograd, 2010, str. 444–445.

Schwanke, Robert. 2. Bericht über die Ordnungsarbeit an den serbischen Archivbeständen. 3. u. 4. Arbeitswoche. U: Jovanović-Marambo, Vojislav, *Потрага за украденом историјом : Извештај о пљачки српских историјских докумената у Другом светском рату и настојањима да се врате у Србију*. Beograd, 2010, str. 448–450.

Sporazum između Austrijske savezne vlade i Vlade Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca glede provedbe Članaka 93., 191. do 196. Državnog ugovora u Saint-Germaineu. Njemački tekst u: *Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich : Jahrgang 1923*. Beč, 1923, str. 118. Stück, br. 602, str. 1909–1917; hrvatski tekst v.: Nagy, J., Arhivski ugovori. *Vjesnik kr. Državnog arkiva u Zagrebu*. 2(1926), str. 100–114.

Tsar Ioan Asen II grants commercial privileges to the commune of Ragusa (Dubrovnik) and its merchants. U: *Monasterium.net*. URL: http://monasterium.net/mom/MedDocBulgEmp/1230-03-09_tpq_Ioan_Asen_II/charter?_lang=deu (01.05.2016.) [Digitalna preslika isprave bugarskoga cara Ivana II. Asena od 9. ožujka 1230.]

Ugovor o pitanjima sukcesije. *Narodne novine – Međunarodni ugovori* 5(2004).

UNIDROIT-ova konvencija o ukradenim ili nezakonito izvezenim kulturnim dobrima. *Narodne novine – Međunarodni ugovori* 5(2000) i 6(2002).

Uredba Vijeća (EZ) br. 116/2009 od 18. prosinca 2008. o izvozu kulturnih dobara (Kodificirana verzija), *Službeni list Europske unije, Posebno izdanje na hrvatskom jeziku: Poglavlje 2, Sv. 21*, str. 176–182.

Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara. *Narodne novine* 69(1999), 151(2003), 157(2003), 87(2009), 88(2010), 61(2011), 25(2012), 136(2012), 157(2013), 152(2014), 98(2015).

Literatura

Biljan, F. UNESCO-MAS i restitucija arhivske građe (kronološka skica). *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* (Pazin). 30(1988), str. 313–325.

Čorović, V.; Gagić, J. U: Stanojević, Stanoje, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka : I. Knjiga A-H*. Zagreb, [1925], str. 704.

Čremošnik, G. Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka. *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu* (Sarajevo). N. s. 3(1948), str. 103–143.

Ćosić, S. Prinos poznavanju tajništva i arhiva Dubrovačke Republike. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 37(1994), str. 123–145.

Eisemann, P. M. Bilan de recherches de la section de langue française. U: *Académie de Droit International de La Haye, La succession d'États: la codification à l'épreuve des faits = Hague Academy of International Law, State Succession: Codification tested against the Facts*. [S. I.] : 1997, str. 17–88.

- Engelhardt, S. *Nachrichtenlose Kulturgüter*. Berlin–Boston, 2013.
- Bittner, L. (ur.). *Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof-, und Staatsarchivs*. Beč : Erster Band, 1936.
- Bittner, L. (ur.). *Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof-, und Staatsarchivs*. Beč : Erster Band, 1938.
- Giese, F. Die osmanisch-türkischen Urkunden im Archive des Rektorenpalastes in Dubrovnik (Ragusa). U: Theodor Menzel (ur.), *Festschrift Georg Jacob zum siebzigsten Geburtstag 26. Mai 1932 gewidmet von Freunden und Schülern*. Leipzig, 1932, str. 41–56.
- Grujić, R.; Nikolajević, G. U: Stanojević, Stanoje (ur.), *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka : III. knjiga : N–R*. Zagreb : [1928.], str. 93–94.
- Gut, C. Rapport. U: *Constitution et reconstitution des patrimoines archivistiques nationaux : actes de la dix-septième conférence internationale de la Table ronde des archives, Cagliari 1977, Paris: Conseil international des archives, Table ronde internationale des archives*. [S. l.], 1980, str. 19–37.
- Jireček, J. Jedan list Vuka Stef. Karadžića i devet listova Jeremije Gagića* pokojnom P. J. Šafaříku. *Starine* (Zagreb). 14(1882), str. 196–209.
- Kecskeméti, C. *Archival Claims : Preliminary Study on the Principles and Criteria to be applied in Negotiations*. Paris : UNESCO, 1977. (UNESCO PGI-77/WS/1)
- Miović, V.; Selmani, N. Turska kancelarija i Acta Turcarum od vremena Dubrovačke Republike do danas. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* (Dubrovnik). 45(2007), str. 235–284.
- Nagy, J. Arhivski ugovori. *Vjesnik kr. Državnog arkiva u Zagrebu* (Zagreb). 2(1926), str. 82–114.
- Ochoa Jimenéz, M. J. *Der Schutz materieller Kulturgüter in Lateinamerika : universelles, regionales und nationales Recht*. Göttingen, 2011 (Göttinger Studien zu Cultural Property, Band 3).
- Perović, Z. Arhivi i politika: U potrazi za jednom izgubljenom dubrovačkom ovčicom. U: *Arhivi i politika / 4. kongres [hrvatskih arhivista], 22.–25. listopada 2013., Opatija*. Zagreb : Hrvatsko arhivističko društvo, 2014., str. 39–43.
- Rill, G.; Springer, E., Thomas, C. 60 Jahre österreichisch-jugoslawisches Archivübereinkommen : Eine Zwischenbilanz. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* (Beč). 35(1982), str. 288–347.
- Stępniać, W. Controversies around Legal Grounds for the Settlement of International Archival Claims. U: *ICA Study n° 19 : Committee on Archival Legal Matters, 1996–2004*. [S. l.] : July 2006, str. 59–68.

Stulli, B. Dva pokušaja inventarizacije Dubrovačkog arhiva početkom 19. stoljeća. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 11–12(1969), str. 203–260.

Truhelka, Ć. Tursko-slovjanski spomenici dubrovačke arhive. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo). 23(1911), str. 1–162, 303–350, 437–484.

Weiss-Krejci, E. Abschied aus dem Knochenkabinett – Repatriierung als Instrument kultureller und nationaler Identitätspolitik am Beispiel österreichischer Restitutionen. U: Holger Stoecker, Thomas Schnalke i Andreas Winkelmann (ur.), *Sammeln, Erforschen, Zurückgeben? : Menschliche Gebeine aus der Kolonialzeit in akademischen und musealen Sammlungen*. Berlin, 2013, str. 447–476.

Wurzbach, K. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche von 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und in seinen Kronländern gelebt haben. Erster Theil*. A-Blumenthal. Beč, 1856.

Wiesse de Marmont, A.-F.-L. *Mémoires du maréchal Marmont duc de Raguse de 1792 à 1841 imprimés sur le manuscrit original de l'auteur. Tome troisième*. Pariz, 1857, str. 112.

Summary

ON RESTITUTION AND SUCCESSION OF RECORDS OF THE DUBROVNIK PROVENANCE IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF THE INTERNATIONAL AND EUROPEAN LAW

On two occasions, in 1818 and 1833, a large number of the so-called Latin, Cyrillic and Turkish documents were transferred from the archives in Dubrovnik to the Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Vienna, together with a few oriental and printed books that were later handed over to the Court Library. After 1918 the documents were given to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, ending up in Belgrade, from where they were returned back to Vienna in 1941 and after the end of the Second World War they were on several occasions restituted back to Dubrovnik. A recent discovery in Salzburg of one of these documents that were transferred to Vienna in 1918 was an occasion to consider a possible start of proceedings for its return. However, the development of the international law regarding the return of cultural assets in countries of their origin only made the position of the traditional custodians i.e. past capital cities firmer. The UNESCO convention from 1970 did not enable the return of the cultural assets that were transferred in the past, but it did create a framework for the restitution of the cultural objects that were illegally carried out after it came into force. A similar solution was adopted within the European Union, whose member states have the obli-

gation to return ‘the national treasure’ that was illegally carried out after 1 January 1993. The international community did not create the standards for the succession of states regarding records, despite numerous historical sources of international law and the enormous efforts put into the Vienna Convention on Succession of States in respect of State Property, Archives and Debts from 1978. Still, it did serve as a pattern for Annex D ‘Archives’ of the Yugoslav Agreement on Succession Issues from 2001. It turned out that only the extraordinary historical circumstances, such as the dissolution of the Austro-Hungarian Monarchy, present an opportunity for solving historical cultural replevins. In such circumstances the concluded Yugoslav-Austrian 1923 Archival Treaty admittedly did not enable handing over every single document of the Dubrovnik provenance, but in return many other historical records about the Dubrovnik area were handed over, even though they were originally of the Austrian provenance.

Keywords: *restitution, succession, cultural assets, international law, European law, successor states, Vienna Convention, Anex D*

Translated by Marijan Bosnar